

DOI: <https://doi.org/10.22067/jls.2025.90888.1656>

Online ISSN: 2783-252X | Print ISSN: 3060-8171

“Mirror within the Mirror of Meaning” Exploring the Semantic Evolution of the Word “Mirror” from Classical to Contemporary Persian Poetry (with a focus on the Poetry of Forough Farrokhzad and Ahmad Shamlou)

Reihaneh Vaez Shahrestani¹,
Mohammad Jafar Yahaghi²

Abstract

The term "mirror" is among the high-frequency words in Persian poetry that has undergone diverse semantic transformations across different periods. This article aims to adopt an analytical-descriptive approach to trace the evolution of this term from classical to contemporary poetry and to address the following question: Does the word "mirror" convey new meaning(s) within the context of contemporary poetry, particularly in the works of Forough Farrokhzad and Ahmad Shamlou? If so, what are the reasons behind these conceptual transformations in contemporary poetry?

To this end, the study first examines the dominant intellectual frameworks or epistemological paradigms of these poets, as these paradigms provide the overarching intellectual foundations that facilitate such semantic transformations. Subsequently, drawing upon the theory of conceptual metaphors, the metaphors in which the term "mirror" has undergone semantic changes will be analyzed to determine which meaning appears most frequently in each poet's work.

The findings of this study indicate that "mirror," in the poetry of both poets, symbolizes "human." However, Forough's "conscious human" is fundamentally distinct from Shamlou's "evolved human," reflecting the distinct intellectual paradigms of these two poets.

Keywords: Mirror, semantic evolution, contemporary poetry, epistemological paradigm, conceptual metaphor

Received: 21 November 2024 :: Revised: 18 January 2025
Accepted: 10 October 2025 :: Published Online: 06 June 2026

New Literary Studies,
Vol 59, No. 1, Spring 2026

1. PhD candidate, Persian language and literature Dept, faculty of Letters & Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran e-mail: reihaneh.vaez@mail.um.ac.ir
2. Full professor, Persian Language and Literature Dept, Faculty of Letters & Humanities, Ferdowsi university of Mashhad, Mashhad, Iran (Corresponding Author) e-mail: Ferdows@um.ac.ir

How to cite this article:

Vaez Shahrestani, R. & Yahaghi, M. J. (2026). “Mirror within the Mirror of Meaning” Exploring the Semantic Evolution of the Word “Mirror” from Classical to Contemporary Persian Poetry (with a focus on the Poetry of Forough Farrokhzad and Ahmad Shamlou). *New Literary Studies*, 59(1), 1-30. <https://doi.org/10.22067/jls.2025.90888.1656>

Authors retain the copyright. This is an open access article distributed under Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0). <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Extended Abstract

Introduction

The transformation of language is a natural phenomenon, for language is inherently flexible and constantly reshaped in response to human social needs. Language, as a whole, and vocabulary, as its smaller units, are alive; like life itself, they change and undergo significant transformations. Even the language we use in our everyday conversations evolves throughout our lifetime. In fact, human language is a continually developing instrument that shifts over time through the semantic associations of words. For example, the word “apple” primarily denoted a fruit, yet today it also evokes the global technology corporation Apple Inc. This illustrates the reality that language is contextual and shaped by the socio-cultural transformations of its community. Consequently, semantic evolutions in words inevitably emerge in the works of writers, poets, and playwrights—those who are the “children of their own age.” The personal experiences of poets and writers, deeply embedded within their social and cultural contexts, often lead to the metamorphosis and even the creation of new meanings for words. Just as spoken language constantly changes, the language of poetry—whose artistic medium is the word—undergoes transformation, though at a deeper level. The first reason lies in the dual function of words in poetry: “In poetry, words operate both as signifiers of meaning and as auditory forms that convey emotions and moods through their very sound” (Khanlari, 1988: 158, 164). Secondly, while spoken and written prose serve primarily as tools for social communication, the language of poetry bears a more profound responsibility, for “poetry is art, and the aim of art is not to satisfy primary and immediate needs, but to address higher and secondary human necessities” (ibid: 64). With the gradual shift of Persian poetry from classical to modern forms, alongside transformations in imagery, content, and atmosphere, significant lexical changes also occurred. Some words, through the novel meanings bestowed upon them by poets, created unprecedented poetic spaces that were rarely seen in classical poetry. One such word is “mirror,” which constitutes the focus of this study. The mirror is a recurring motif in Persian poetry, and poets across centuries have highlighted different aspects of its symbolism according to their unique visions and worldviews.

Methodology

Throughout the history of Persian poetry, the word “mirror” has undergone semantic evolution that reflect new conceptualizations by poets, often referred to as

"secondary meanings." This article, using a descriptive-analytical approach, explores the trajectory of semantic evolutions in the word "mirror." The study addresses the following questions:

1. Has the word "mirror" come to represent new meanings within contemporary Persian poetry, particularly in the works of Nima, Forough, and Shamlou?
2. If so, what socio-cultural and intellectual factors underlie these semantic evolutions?

To this end, selected lines of poetry by Shamlou and Forough in which the word "mirror" undergoes semantic evolutions have been examined. Among various possible interpretations of each poem, one has been chosen as the basis for analysis. Subsequently, the dominant intellectual paradigms of these poets have been investigated, since such paradigms provide the epistemic frameworks that condition semantic evolutions (here, "paradigm" refers to conceptual models, patterns, or sets of beliefs that guide scientific and intellectual inquiry). Finally, through the lens of conceptual metaphor theory, the word "mirror" is analyzed in the poetry of Forough and Shamlou. Within this framework, "mirror" is treated as a target-domain concept, while the source-domain concepts with which it is metaphorically mapped are identified. The resulting data are organized into tables containing the metaphors and their mappings. By examining and comparing these conceptual metaphors, the study highlights the poets' differing perspectives on the notion of the mirror.

Discussion and Conclusion

Due to the extensiveness of the tables derived from this study, they are not presented here. However, the findings indicate that in contemporary Persian poetry, owing to the rapid pace of political and social change as well as the heightened consciousness of modern individuals, semantic evolution often varies even from one poet to another. The modern human reinterprets universal existential concerns through new experiences shaped by their lived reality and socio-historical conditions. In the works of Forough and Shamlou, the mirror functions as a metaphor for the human being. Yet, the human figure in their poetry differs fundamentally in epistemological orientation. In Shamlou's poetry, the mirror embodies the human as a social, revolutionary, and freedom-seeking figure, interpreted through a humanist and Marxist lens. In contrast, Forough employs the mirror to reflect existentialist concerns, viewing it as a counterpart of her conscious self. For her, freedom arises from awareness of life's burdens, the search for meaning, and liberation from the decay of millennia-old traditions. Thus, freedom for Forough implies individual liberty, not the collective emancipation of the masses emphasized by Shamlou. Although in both poets' works the mirror corresponds to the human, Forough's

“conscious human” differs significantly from Shamlou’s socially “evolved human”. Moreover, a comparison of the metaphors reveals that Shamlou uses a greater number of innovative mirror-related metaphors than Forough. Nevertheless, the metaphor “the human is a mirror” is the most frequent in both poets’ works. Notably, the metaphor “I am the mirror” appears more often in Forough’s poetry than in Shamlou’s. Of the twelve occurrences of this metaphor, Forough employs it in eight cases, while Shamlou uses it in six out of twenty. This suggests Forough’s stronger intimacy and emotional attachment to the mirror motif.

DOI: <https://doi.org/10.22067/jls.2025.90888.1656>

شاپای چاپی: ۸۱۷۱-۳۰۶۰ | شاپای الکترونیکی: ۲۵۲۸-۲۷۸۳

تاریخ ارسال: ۱۴۰۳/۰۹/۰۱ : تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۲/۰۹
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۱۸ : انتشار برخط: ۱۴۰۵/۰۳/۱۶

آینه در آئینه معنا؛ بررسی سیر تحول معنایی واژه «آینه» از شعر کلاسیک به شعر معاصر (با تأکید بر شعر فروغ و شاملو)

ریحانه واعظ شهرستانی^۱

محمدجعفر یاحقی^۲

چکیده

«آینه» از جمله واژگان پربسامدی است که در دوره‌های مختلف شعر فارسی دستخوش تحولات معنایی گوناگون شده است. در این مقاله قصد داریم به روش تحلیلی- توصیفی سیر تحول این واژه را از شعر کلاسیک تا شعر معاصر بررسی کنیم و به این پرسش پاسخ دهیم که آیا واژه آینه بیانگر معنا یا معانی تازه‌ای در بافت شعر معاصر (به‌طور خاص در شعر فروغ و شاملو) است؟ و اگر چنین است، دلایل این تحولات مفهومی در شعر معاصر چیست؟ به این منظور ابتدا به نظام‌های فکری غالب یا همان پارادایم‌های معرفتی شاعران خواهیم پرداخت؛ چراکه نظام‌های فکری و معرفتی شاعران آبخور فکری مسلط و خاصی را برای آن‌ها فراهم می‌سازد که زمینه‌ساز این تحولات معنایی می‌شود. سپس با استناد به نظریه استعاره‌های مفهومی، استعاره‌هایی را که در آن‌ها واژه آینه دچار تحول معنایی شده است، مورد بررسی قرار می‌دهیم تا دریابیم که کدام معنا در شعر هر شاعر بسامد بیشتری دارد. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که «آینه» در شعر هر دو شاعر مابازای انسان است، اما انسان آگاه فروغ با انسان رشدیافته شاملو با توجه به جهان فکری این دو شاعر کاملاً متفاوت است.

کلیدواژه‌ها: آینه، تحول معنایی، شعر معاصر، پارادایم معرفتی، استعاره مفهومی

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

e-mail: reihaneh.vaez@mail.um.ac.ir

۲. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران (نویسنده مسئول)

e-mail: Ferdows@um.ac.ir

ارجاع به این مقاله:

واعظ شهرستانی، ر.، و یاحقی، م. ج. (۱۴۰۵). آینه در آئینه معنا؛ بررسی سیر تحول معنایی واژه «آینه» از شعر کلاسیک به شعر معاصر (با تأکید بر شعر فروغ و شاملو). جستارهای نوین ادبی، ۱(۵۹)، ۳۰-۱.

<https://doi.org/10.22067/jls.2025.90888.1656>

مقدمه

دگرگونی زبان امری عادی است؛ چراکه زبان ماهیتی انعطاف‌پذیر دارد که به اقتضای نیازهای اجتماعی انسان، دگرگون می‌شود. زبان به‌عنوان واحدی کلی و واژگان به‌عنوان واحدهای کوچک‌تر در درون این کل، زنده‌اند و مانند زندگی تغییر می‌کنند و دستخوش تحولات جدی می‌شوند. حتی زبانی که به آن گفتگو می‌کنیم در طول زندگی ما در حال تحول است؛ درواقع، زبان انسان، سازه‌ای در حال تکامل است که با تداعی‌های معنایی واژه، در طی زمان تغییر می‌کند. زبان، امری زمینه‌مند^۱ و متأثر از تحولات اجتماعی و فرهنگی جامعه خویش است؛ بنابراین، دگرگونی در معنای واژه‌ها در سخن نویسندگان، شاعران و نمایشنامه‌نویسان نیز پدید خواهد آمد، چراکه آن‌ها «فرزند زمانه خویش» هستند. تجربه‌های شخصی شاعر و نویسنده که در دل زمینه ساخته می‌شود، دگردیسی و حتی آفرینش تازه واژه‌ها را رقم می‌زند؛ اما چنانچه آلدوس هاکسلی^۲ اشاره می‌کند، گاه یک ادیب یا شاعر در مقام هنرمند، واژه‌ها را متفاوت از دایره واژگانی معمول که هر فرد عادی به آن دسترسی دارد، بکار می‌برد. عناصر تجربه هنرمند، منحصربه‌فرد، غیر معمول و فراتر از اصطلاحات زبانی رایج می‌باشد در نتیجه، هر ادیب یا شاعری گاه ناچار است واژگانی را ابداع کند یا برخی از اجزای زبانی خارج از عرف را برای بیان توصیف و انتقال معنای هدف خود، از جایی دیگر وام بگیرد و طرحی با قالبی نو دراندازد، به‌طوری‌که قابلیت تازه‌ای را در قلمرو فهم و ارتباط ایجاد کند (هاکسلی، ۱۹۶۳، صص. ۱۰ و ۱۱). در اینجا است که هایدگر شاعران را به‌عنوان کسانی که واژه‌آفرینی می‌کنند، پگانه می‌داند تا حدی که آن‌ها را مسئول آموختن زبان به دیگران قلمداد می‌کند. از دیدگاه او، سایر انسان‌ها به پیروی از شاعران، زبان را یاد می‌گیرند و آن را برای بیان تجربه‌های خویش، بکار می‌برند (هایدگر، ۱۹۷۵، ص. ۶۵).

همان‌گونه که زبان گفتگو در حال تحول است زبان شعر نیز به‌عنوان هنری که ابزار آن واژه است، دستخوش تغییر می‌شود. با این تفاوت که این تحول در زبان شعر ژرف‌تر است. دلیل نخست آنکه «در زبان شعر لفظ به دو اعتبار در کار است: یکی به اعتبار دلالت بر معنی و دیگر به اعتبار صورت خاص خود؛ یعنی صوت شنیدنی آن، نیز برای القاء حالت‌ها به کار می‌آید.» (ناتل خانلری، ۱۳۶۷، صص. ۱۶۴ و ۱۵۸) دیگر آنکه زبان گفتار و حتی زبان نثر ابزارهایی برای ایجاد ارتباط‌های اجتماعی انسانند، اما زبان شعر وظیفه سنگین‌تری بر عهده دارد؛ چراکه «شعر هنر است و هدف هنر، رفع احتیاج‌های نخستین و آنی نیست؛ بلکه اینجا احتیاجات ثانوی و عالی‌تری در کار است. هنر شاعری

1. Contextual

2. Aldous Huxley

عبارت از آن است که از همه خواص کلمه چه لفظی و چه معنوی، برای انگیزختن خیال؛ یعنی ایجاد حالتی نفسانی در ذهن شنونده استفاده کند» (ناتل خانلری، ۱۳۶۷، ص ۶۴).

پس از فرآیند تغییر تدریجی شعر فارسی از کلاسیک به مدرن، در کنار سایر تغییراتی که در زبان شعر کلاسیک فارسی روی داد و منجر به ایجاد تغییراتی در محتوا، تصویر و فضای شعر معاصر شد، تحوّل واژگان نیز قابل توجه بود؛ به طوری که بعضی واژه‌ها با معانی تازه‌ای که شاعران به آن‌ها بخشیدند فضاهای بکری در شعر معاصر ایجاد کردند، که تا قبل از آن در شعر کلاسیک فارسی کم سابقه بود. یکی از این واژه‌ها «آینه» است که موضوع این پژوهش می‌باشد. واژه آینه از جمله واژگانی است که همواره مورد توجه شاعران فارسی زبان بوده است و هر یک از آن‌ها بر اساس نوع نگاه و بینش خود یک یا چند ویژگی آن را دیده و در مورد آن مضمون آفرینی کرده‌اند.

پیشینه پژوهش

طلیعه تجدد در شعر فارسی اثر کریمی حکاک که به سیر تحول شعر فارسی می‌پردازد، در فصل‌هایی به تحول واژگان در سیر تجدد شعر فارسی نیز اشاره می‌کند و در واقع مقدمه‌ای برای ورود به موضوع این پژوهش است. همچنین، کتاب آیینۀ در شعر فرخی، سعدی و حافظ نوشته ریکاردوزیپولی پژوهشگر ایتالیایی به بررسی تطبیقی واژه آینه در شیوۀ سخن سته‌تن از شاعران فارسی زبان پرداخته است. در کتاب موسیقی شعر، دکتر شفیعی کدکنی «شعر را حادثه‌ای می‌داند که در زبان روی می‌دهد. در حقیقت، گوینده شعر با شعر خود عملی در زبان انجام می‌دهد که خواننده، میان زبان شعری او و زبان روزمره یا به قول ساختگرایان چک، زبان اتوماتیک تمایزی احساس می‌کند» (شفیعی کدکنی، ۱۳۶۸، ص ۷۰). سپس در کتاب رستاخیز کلمات به این نظریه صورت‌گرایان روسی اشاره می‌کند که «وقتی کلمات را در زبان روزمره بکار می‌بریم، برای ما آشنا نیستند و ما هیچ چیز آشنایی را احساس نمی‌کنیم. باید به یاری هنر شعر دوباره این کلمات مرده زندگی از سر گیرند. رستاخیز کلمه یعنی کلمه زنده می‌شود و باعث زندگی دیگر کلمات می‌گردد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۱، صص ۳۳ و ۳۲). سارتر در کتاب ادبیات چیست؟ در کنار تعریفی که برای زبان شعر ارائه می‌کند تعریفی از «کلمه» به دست می‌دهد. او کلمات را چون شیء تلقی می‌کند و نه چون نشانه. از نظر او «هیچ کس نیست که کلمه‌ای را تا کنه درک کند و هر کلمه در آن واحد هم برای معنای متداولش بکار می‌رود و هم برای بعضی طنین‌های مبهمش و حتی برای قیافه ظاهرش» (سارتر، ۱۳۸۸، ص ۷۹). که بعضی نظرات او برای این پژوهش می‌تواند الهام‌بخش باشد. علاوه بر این، مقالاتی همچون «سیر تحول مفهومی شب در شعر فارسی؛ از نماد عرفانی تا استعاره سیاسی»، مهدی نجف‌زاده، مریم فیله‌کش و سحر جوانمرد؛ «تحول معنایی عقل و عشق در شعر

فارسی)، مرتضی مردیها نیز به نوعی به تحول معنایی واژه‌ها پرداخته‌اند.

روش انجام پژوهش

واژه آینه در دوره‌های مختلف شعر فارسی و در سیر تحول خود دارای معانی تازه‌ای شده که در واقع دریافت شاعران از مفهوم جدید کلمه است و آن را «معانی ثانوی» می‌نامند. این مقاله قصد دارد تا به روش تحلیلی-توصیفی به سیر تحول مفهومی واژه «آینه» و معانی ثانوی آن بپردازد. از این رو، نخست؛ تحولات معنایی این واژه از شعر کلاسیک تا شعر معاصر مورد بررسی قرار می‌گیرد و به این پرسش پاسخ داده می‌شود که آیا واژه آینه بیانگر معنا یا معانی تازه‌ای در بافت شعر معاصر (به طور خاص در شعر نیما، فروغ و شاملو) است؟ و اگر چنین است دلایل این تحولات مفهومی در شعر معاصر چیست؟ به این منظور ابتدا سطرهایی از شعر شاملو و فروغ را که واژه آینه در آن‌ها دچار تحول معنایی شده است، گردآوری نموده و از بین تأویل‌های مختلفی که برای هر شعر وجود دارد، یکی را برگزیده و بر اساس آن تحلیل‌ها را ارائه داده‌ایم، سپس به بررسی نظام‌های فکری غالب یا همان پارادایم‌های معرفتی شاعران پرداخته‌ایم؛ چراکه این پارادایم‌ها آبخور فکری مسلط و خاصی را برای آن‌ها فراهم می‌سازد؛ که زمینه‌ساز این تحولات معنایی می‌شود (منظور از پارادایم، الگوها، انگاره‌ها یا مجموعه‌ای از مفاهیم، نمونه‌ها یا باورها هستند که پژوهش‌های علمی و معرفتی زیر چتر آن‌ها انجام می‌شود). سپس به کمک استعاره‌های مفهومی به بررسی واژه آینه در شعر فروغ و شاملو می‌پردازیم. با توجه به دو حوزه مفهومی مبدأ و مقصد، «آینه» را مفهومی در حوزه مقصد و مفاهیمی را که «آینه» به آن‌ها مانند شده است در حوزه مبدأ در نظر می‌گیریم، سپس داده‌های به دست آمده را در جدول‌هایی که حاوی استعاره‌ها و نگاشت‌های مربوط به آن‌هاست فهرست می‌کنیم و در نهایت با بررسی استعاره‌های فهرست شده و مقایسه آن‌ها، دیدگاه دو شاعر را نسبت به واژه «آینه» مورد بررسی و مقایسه قرار می‌دهیم.

استعاره مفهومی

دیدگاه سنتی استعاره را به انواع مختلفی تقسیم می‌کند و یک کارکرد اصلی برای آن در نظر می‌گیرد که آراستن و نوسازی گفتار است، اما جرج لیکاف و مارک جانسون در کتاب استعاره‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم، نگاهی زبان‌شناسانه و فلسفی به استعاره و ماهیت آن دارند. آن‌ها معتقدند که «اساس استعاره، درک و تجربه چیزی بر اساس مفهوم چیز دیگر است» (لیکاف و جانسون، ۱۴۰۱، ص. ۵). آنان مدعی شدند که استعاره مختص زبان ادبی نیست؛ بلکه مسأله‌ای اندیشگانی و مفهومی است که جای آن در ذهن است نه در زبان. استعاره در دیدگاه شناختی، فهم یک

حوزه مفهومی بر حسب حوزه مفهومی دیگری تعریف شده است. لیکاف «قلمروی را که عبارات استعاری از آن‌ها شکل می‌گیرد، قلمرو مفهومی مبدأ و حوزه‌ای که قصد فهم و درک آن را داریم قلمرو مفهومی مقصد نامید» (لیکاف و جانسون، ۱۴۰۱، ص. ۲۰). به بیان دیگر برای انطباق مفاهیم انتزاعی بر مفاهیم ملموس نخست با حوزه‌های مفهومی که این مفاهیم متعلق به آن‌هاست سروکار داریم. در یک حوزه، مفهومی آشنا و عینی و در دیگری مفهومی کمتر آشنا و انتزاعی وجود دارد. حوزه مفهومی مربوط به معنای عینی حوزه مبدأ منبع و حوزه مربوط به مفهوم انتزاعی حوزه مقصد/ هدف نامیده می‌شود و به این ترتیب درک یک حوزه مفهومی بر اساس درک حوزه مفهومی دیگر امکان‌پذیر می‌گردد؛ زیرا به باور لیکاف عمده‌ترین هدف بکارگیری استعاره در حوزه زبان‌شناختی این است که ما مفاهیم انتزاعی و نامحسوس را بر اساس یک الگوی عینی و محسوس تحلیل و درک کنیم.

«آینه» در شعر کلاسیک و مواجهه آن با پارادایم‌های معرفتی

واژه «آینه» آنجا که در ذهن و زبان شاعر کلاسیک بکار گرفته می‌شود در ابتدا در معنای قاموسی آن پدیدار می‌گردد؛ یعنی صفحه‌ای فلزی با شکل و خصوصیات خاص که تصویر شیء مقابل در آن منعکس می‌شود. درواقع معنای آینه در شعر خراسانی خطی است، اما از قرن ششم به بعد و با ظهور پارادایم عرفان‌گرایی و تصوف در ایران، آینه مفهومی عرفانی پیدا می‌کند و به حجمی شدن معنای آینه می‌انجامد. سپس در شعر بیدل واژه آینه تحول معنایی گسترده‌تری می‌یابد و به تشخیص معنایی می‌رسد.

در دو سبک خراسانی و عراقی ابیات بسیاری در اطراف خصوصیات فیزیکی آینه سروده شده است، مثل شکل آینه یا جنس آن که از فلز آهن یا روی بوده است و آنقدر آن را صیقل می‌داده‌اند تا شفاف شود و عکس چهره را بنماید. همچنین ابیات بسیاری در مورد زنگ‌زدن آینه، غبارگرفتن آن، یا نشستن آه بر آینه و کدر شدن آن و یا گرفتن آینه در مقابل دهان بیمار برای تشخیص زنده‌بودن او (اگر بخار نفسش بر آینه می‌نشست) موجود است. زیپولی در پژوهشی از سبک خراسانی، فرخی و از سبک عراقی، سعدی و حافظ را بر می‌گزیند و این گونه استدلال می‌کند که در شعر فرخی، آینه فقط به‌طور محدود و از لحاظ شکل و رنگ توصیف می‌شود (زیپولی، ۱۳۴۶، ص. ۶۱). که این امر از پارادایم خردگرایی آن دوران ناشی می‌شود. در این دوره که واقع‌گرایی (رنالیسم) حاکم بوده، توصیفات به شکلی طبیعی، محسوس و به‌دور از اغراق بیان می‌شده است؛ از این‌رو واژه آینه نیز در معنا و کاربرد اصلی خود و بدون تحول معنایی دیده می‌شود. سرایندگان سبک‌های بعدی نیز در چهارچوب همین سنت، معنای آن را گسترش می‌دهند. به‌عنوان مثال در شعر سعدی آینه عملکرد اصلی خود را به دست می‌آورد؛ یعنی همان قدرت بازتابندگی تصویر آنچه رو به‌روی آن

قرار می گیرد، تا جایی که عملکرد آینه برای سعدی بیشتر منعکس کردن چهره معشوق است. حافظ شیوه سعدی را دنبال کرده و به حد کمال می رساند؛ یعنی دقت حافظ نسبت به سعدی هم به ساخت و چگونگی، و هم به معنا و عملکرد آینه بیشتر است. اما از آنجاکه شعر حافظ بیشتر به دنیای جاویدان توجه دارد و شعر سعدی به جهان فانی، آینه حافظ نیز بیشتر به آن دنیا مربوط می شود و آینه سعدی به این دنیا. (زیبوی، ۱۳۴۶، صص. ۷۰-۶۱).

آینه در شعر سنایی نیز بسامد زیادی دارد که در بعضی ابیات در معنای قاموسی آن یا در اطراف خصوصیات فیزیکی آینه بکاررفته است. همچنین سنایی با بهره گیری از واژه آینه مضامین عرفانی را به بیان آورده است. او در بسیاری از اشعارش بر آینه بودن دل و لزوم صفا و صیقل آن تأکید می کند و در بعضی از اشعارش خداوند را در آینه جهان متجلی می بیند. (بازگیر، ۱۴۰۰، ص. ۵۵)

خلق را ذات چون نماید او   در کدام آینه در آید او

(سنایی، ۱۳۶۲، ص. ۶۶)

پیش آن کس به دل شکی نبود   صورت و آینه یکی نبود

گرچه در آینه به شکل بوی   آنکه در آینه بود نه تویی

(سنایی، ۱۳۶۲، ص. ۶۸)

مولانا نیز ابیات زیادی در اطراف شکل و جنس و سایر خصوصیات فیزیکی آینه دارد، اما تنها در یک بیت «آینه» را استعاره ای برای عشق می داند. آینه ای که هرکس ذات و صفات خود را در آن می تواند ببیند:

عشق آینه است هر که در وی بیند   جز ذات و صفات خود نبیند چیزی

(مولوی، ۱۳۷۶، ص. ۱۴۸۲)

و در جایی معشوق را آینه می داند، آینه ای که عکس رخ یار را منعکس می نماید:

آینه ای رنگ تو عکس کسی است   توز همه رنگ جدا بوده ای

(مولوی، ۱۳۷۶، ص. ۱۲۱۰)

همچنین مولوی به طرز شگفتی آوری در بیتی خود را «آینه» می داند و استعاره «من آینه هستم» را بکار می گیرد و این چنین آینگی خود و انعکاس اسرار الهی در وجود خویش و رسیدن به شهود را در مقابل هیاهوی مباحث استدلالیون قرار می دهد؛ چراکه در اینجا خاموشی آینه مدنظر است. آینه خاموش است و تصاویر را منعکس می نماید. درواقع مولوی قیل و قال را وامی گذارد و شور و حال را برمی گزیند (براهنی، ۱۳۸۰، ص. ۱۹۵).

آینه‌ام، آینه‌ام مرد مقالات نیم دیده شود حال من ار چشم شود گوش شما

(مولوی، ۱۳۷۶، ص. ۶۵)

اگر از این استنها درگذریم، آنچه در شعر عرفانی فارسی بسامد بسیار زیادی دارد، کاربرد واژه «آینه» در معنای دل عارف و تجلی‌گاه شهود است که باید پاک، مصفا و صیقلی باشد. مولانا نیز بارها آینه را در این مفهوم بکار برده است:

عشق خواهد کاین سخن بیرون بود آینه غماز نبود چون بود

آینه‌ات دانی چرا غماز نیست؟ ز آنکه زنگار از رخس ممتاز نیست

(مولوی، ۱۳۷۶، ص. ۳۰)

هلا که شاهد جان آینه همی جوید به صیقل آینه‌ها را ز زنگ بزداید

(مولوی، ۱۳۷۶، ص. ۳۸۱)

صیقل عشق ورا بگزین که تا از آینه‌ات زود بزداید به لطف خویشتن او زنگ زنگ

(مولوی، ۱۳۷۶، ص. ۵۱۵)

در شعر عطار نیز آینه با بسامد زیادی در معنای دل عارف و تجلی‌گاه اسرار الهی به کار رفته است:

دل آینه‌ای است پشت او تیره گر بزداوسی به روی واگردد

(عطار، ۱۴۰۳، ص. ۱۳۵)

هرکه در این دایره دوران کند نقطه دل آینه جان کند

چون رخ جان ز آینه دل بدید جان خود آینه جانان کند

(عطار، ۱۴۰۳، ص. ۳۱۷)

علت عرفان‌گرایی شاعران را می‌توان به تغییر خصایل فرهنگی، اجتماعی و اخلاقی جامعه ایران، ایجاد جو خفقان فکری و سرکوب منتقدان و مخالفان سیاست حاکمه دانست. در آغاز، رسوخ اندیشه‌های صوفیگری در بدنه ساختارهای سیاسی با هدف اعتراض به وضعیت موجود صورت گرفت، اما به تدریج تبدیل به گریزگاهی برای بیان اندیشه‌ها و انتقال پیام‌های غیرمستقیم و رمزواره اندیشمندان آن زمان شد. این امر خبر از ظهور یک سامانه معرفتی جدید می‌داد که موازی با ایدئولوژی دستوری و گفتمان سیاسی حاکم، حرکت می‌کرد. اگر عرفان را نوعی معرفت بدانیم که در آن، انسان قابلیت تفکر بر خود، فردیت خویش و جهان را بدون نیاز به امر غیبی و مبانی وحیانی پیدا می‌کند، در آن صورت، شاعران حوزه عرفان را می‌توانیم اومانیست خطاب کنیم (محمدخانی، ۱۳۹۴، ص. ۵۰).

از این روی از قرن ششم به بعد و با ظهور پارادایم عرفان‌گرایی و صوفیگری در ایران، آینه از یک شی روزمره و عادی

نقشی فراتر می‌یابد و به نماد خودکاو و مشاهده‌گری درونی انسان بدل می‌شود.

شاعران برجسته سبک هندی همچون صائب و بیدل نیز از سنت شاعران پیشین پیروی می‌کنند و معنای آن را گسترش می‌دهند. در ابیاتی آینه را در معنای قاموسی آن بکار می‌برند، در بعضی ابیات نیز با پیروی از مضامین شعر عرفانی، آینه را در معنای دل‌عارف بکار می‌برند. اما در همین سبک و در شعر بیدل که شفيعی کدکنی او را «شاعر آینه‌ها» می‌داند، واژه آینه در بسیاری از بیت‌ها دچار تحول معنایی شده و در معنای «حیرت» بکاررفته است. از آنجاکه بیدل با عرفان هندی و بودایی نیز آشنایی داشته، توانسته است تحولات معنایی خاص، پر از حس‌آمیزی و گاه توأم با پارادوکس ایجاد کند؛ او آینه را همچون انسانی می‌داند که به خاطر منعکس کردن رازهای آفرینش در خود و نرسیدن به عمق و ژرفای این رازها همیشه در حیرت و سرگردانی است (سلیمان‌زاده، شادمنان و آریان، ۱۳۹۸، ص. ۱). در نظر بیدل، آینه به اعتبار این‌که مانند چشمی است که همیشه باز است و هرگز بسته نمی‌شود، یادآور حیرت است (شفيعی کدکنی، ۱۳۸۹، ص. ۳۲۳).

تحول معنایی «آینه» در بستر نظام‌های فکری غالب شاعران معاصر

در فرآیند تغییر تدریجی شعر فارسی از کلاسیک به مدرن، در کنار سایر تغییراتی که در شعر کلاسیک فارسی روی داد، تحول معنایی واژگان نیز قابل توجه بود. در این سیر تحول واژه‌ها دارای معانی تازه‌ای شده‌اند که بر ساخته شاعران است و آن را معانی ثانوی می‌نامند. چراکه شعر کهن نتیجه سلوک ذهنی شاعر در مواجهه با محیط زندگی خودش بود. واژه به تبع سنت شعری، هویت فرهنگی و درنهایت در پیوند با اندیشه شاعر بکار می‌رفت و شعر و شاعری نیازی به واقعیت بیرونی - تاریخی نداشت، اما نیما پس از هزار و چند سال بیان ذهنی شعر، بنیانگذار روشی عینی برای شاعر بود (نیکبخت، ۱۳۸۰، ص. ۳۴).

دگرگونی معنایی واژه‌ها در شعر نیما بسیار محسوس است. برخی واژه‌هایی که در شعر کهن پربسامد بودند، در شعر نیما کنار گذاشته شدند و یا معانی نو و گاه حتی متضادی را به خواننده القاء نمودند. این روند در شعر شاعران پس از نیما مثل فروغ و شاملو نیز ادامه یافت و بسیاری از واژه‌ها در تلاقی با نگاه شاعران پس از نیما به هویتی تازه دست یافتند و دچار تحول معنایی شدند؛ چراکه شعر امروز حاصل پیوندهای آگاهانه شاعر با جهان درون و بیرون خویش است.

واژه «آینه» از واژه‌های کلیدی پربسامد در شعر معاصر فارسی (پس از نیما) است و در شعر فروغ و شاملو از

تشخیص خاصی برخوردار است. نیما در چند رباعی و قصیده از واژه آینه استفاده کرده است (البته بدون تحول معنایی) اما در شعر نیمایی او بسامد واژه آینه صفر است. نیما مرد کوهستان بود و به دلیل روحیه روستایی و سبک زندگی خاصی که داشت به اصول و قواعد شهرنشینی واقعی نمی‌نهاد و طبیعی است که آینه جزء اشیای ضروری زندگی او نبوده است. در شعر او کومه، کوه، رودخانه، کشتزار و قایق پریسامدند اما آینه جایگاه ویژه‌ای ندارد، بنابراین شعر نیما نمی‌تواند در ارتباط با واژه آینه مدنظر قرار گیرد.

همان‌طور که پیشتر اشاره شد در شعر معاصر نیز معنای آینه بنا به نظام فکری مسلط هر شاعر دچار تحول شده است؛ براین اساس، برای رسیدن به فهم درست دلایل تحول معنایی واژه‌ها در شعر معاصر، تحلیل پارادایم فکری شاعران (در اینجا فروغ و شاملو) امری ضروری است.

مقایسه پارادایم‌های معرفتی فروغ و شاملو

برای بررسی پارادایم‌های معرفتی فروغ و شاملو و بیان وجوه تمایز فکری میان این دو شاعر به‌طور خلاصه به نگرش سیاسی، اجتماعی و رویکرد جنسیتی این دو شاعر می‌پردازیم و سپس به بررسی تأثیر این تفاوت‌های فکری بر تحول معنایی واژه آینه خواهیم پرداخت:

نگرش سیاسی: فروغ برخلاف شاملو، مستقیماً به مسائل سیاسی نمی‌پردازد، درحالی‌که اشعار او سرشار از لایه‌های پنهان اعتراض به ساختارهای محدودکننده است. اما شاملو یکی از شاعران سیاسی ایران است که در اشعارش به‌صراحت با استبداد، اختلاف طبقاتی و بی‌عدالتی مخالفت می‌کند و بسیاری از شعرهای او تحت تأثیر تفکرات چپ و ایده‌آل‌های عدالت‌خواهانه است.

رویکرد اجتماعی: فروغ مسائل اجتماعی را از دریچه تجربه‌های فردی، به‌ویژه به‌عنوان یک زن در جامعه سنتی، بررسی می‌کند. اما شاملو رویکرد اجتماعی خود را در قالب حماسه‌های مردمی و بیان دردها و مبارزات طبقات فرودست مطرح می‌نماید. اشعار او صدای اعتراض به فقر، بی‌عدالتی و استبداد است.

نگرش جنسیتی: فروغ شاعری است که زنانگی را در مرکز اشعار خود قرار می‌دهد. او با جسارت درباره عشق، تنانگی، و هویت زنانه می‌نویسد اما شاملو نگاه کلان انسانی دارد اگرچه در برخی از شعرهایش زنانگی را می‌ستاید (مانند اشعاری درباره آیدا) اما نگاه او به جنسیت به‌طور کلی بخشی از نگرش کلی‌تر او به انسان است. او زنان و مردان را در برابر ظلم و بی‌عدالتی یکسان می‌بیند و کمتر به مسائل خاص جنسیتی توجه دارد.

بررسی تحول معنایی واژه «آینه» در شعر شاملو

هژمونی فکری بیشتر هنرمندان، شاعران و نویسندگان ایران از سال‌های ۱۳۲۰ تا اواخر دوره پهلوی، زیر چتر اندیشه‌های چپ قرار داشت و اکثر آنان از اعضای فعال حزب توده بودند. نظام فکری چپ‌گرایانه در افکار روشنفکران آن زمان چنان نفوذی داشت که این افراد، خود و آثارشان را وقف تبلیغ آن آرمان می‌کردند (فرشاهی نژاد، ۱۳۹۸، ص. ۲۰). پیوند شاملو و اشعارش با نظام فکری سیاسی رایج آن زمان به حدی است که می‌توان از روی مضمون‌های شعری او، حتی به دگرگونی‌های فضای روشنفکری آن دوره پی برد. با خواندن مجموعه‌های شعر شاملو درمی‌یابیم که زمینه اصلی شعرهای او را عواطف ناشی از تأثرات اجتماعی رقم می‌زند و اگر او را شاعری متعهد و اجتماعی می‌خوانیم این اجتماعی بودن بیشتر جبری است تا اختیاری. درواقع جبر تجربه‌ها و درگیری‌های خاص او با زندگی است که زمینه اصلی را برای بروز عواطف اجتماعی در شعر او مهیا می‌کند؛ درواقع صمیمیت ملموسی که در شعرهای شاملو موج می‌زند نتیجهٔ همنوایی و یگانگی وی با تجربه‌هایی از آن اوست (پورنامداریان، ۱۳۷۴، ص. ۸۵).

از منظر هستی‌شناختی، شاملو با عینک مارکسیستی به واقعیت‌های جهان بیرون همچون طبیعت، جامعه، فرهنگ و اقتصاد می‌نگریست و شبکهٔ واژگان شاملو نیز نشانگر غلبهٔ نظام فکری چپ بر تفکر شعری اوست و سمبولیسم شعر او، سمبولیسم آشکار اجتماعی و سیاسی است. (مختاری، ۱۳۸۷، ص. ۱۳۷). نگاه شاملو همیشه رو به انسان است و واژه‌های دیگر را حول محور انسان بکار می‌برد. او واقعیت‌های بیرونی جهان هستی را در قالب برابری خواهی، ظلم‌ستیزی و مبارزه‌جویی معنا می‌کند؛ بر این اساس درون‌مایهٔ اصلی شعر او، مبارزهٔ انسان و بازپس‌گیری آزادی اوست و تحول معنایی واژگان شعر شاملو، در حقیقت از تحول انسان برای آگاهی سیاسی‌اش در راستای مبارزه‌جویی دائمی تا تحقق آزادی از نوع رسیدن به جامعهٔ پرولتاریایی نشأت می‌گیرد.

«آینه» در شعر شاملو از واژه‌های پرسامدی است که گاه در معنای عینی و متعارف خود بکار می‌رود، به‌عنوان وسیله‌ای که تصویر را منعکس می‌کند و یا منبع روشنایی و انعکاس نور است:^۱

کدبانوی بی‌حوصله

آینه را

با غفلتی از سر دلسردی

بر لب رف نهاد (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۵۲۴).

یکی بیش نیست

گرچه صفی بی انتها را ماند

تداوم انعکاسی در آئینه‌های رودروپنداری (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۹۳۰).

اما آنجا که واژه «آینه» در جهان شعری شاملو دچار تحول معنایی می‌شود، در ابتدا معانی متعدد و متفاوتی می‌پذیرد؛ چراکه استعاره قابل تأویل به مفاهیم متعدد و متنوع است و آنچه ذهن خواننده را به مفهوم موردنظر شاعر نزدیک می‌کند، یکی زمینه عمومی و کلی شعر است و دیگری آشنایی خواننده به جهان‌بینی و جو ذهنی و عاطفی شاعر. بسیاری از شعرهای شاملو به‌خصوص در دوره‌های خفقان و استبداد مملو از این استعاره‌ها است. گاهی با آنکه در یک شعر اراده معنی حقیقی کلمات نیز ممکن است، اما از طریق تأویل، استعاره‌ها و رمزها راه به معنی دیگری می‌برند (پورنامداریان، ۱۳۷۴، ص. ۲۱۳) به‌عنوان مثال در سطرهای زیر که از شعرهای مختلف و دفترهای متفاوتی انتخاب شده‌اند، به نظر می‌رسد که آینه مابازای روشنایی، زلالی، پاکی، صداقت، صمیمیت و راستی است:^۲

در فراسوی مرزهای تنت تو را دوست می‌دارم

آینه‌ها و شب‌پره‌های مشتاق را به من بده

روشنی و شراب را (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۴۹۹).

تواز خورشیدها آمده‌ای

تواز آینه‌ها و ابریشم‌ها آمده‌ای (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۳۸۹).

یا در سطر زیر آینه در معنای منعکس‌کننده خوبی و بدی بکاررفته است:

خوکرده‌اید و دیگر

راهی به جز این تان نیست

که از بد و خوب

همچنان هر چیز را آینه‌ای کنید (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۵۷۴).

اما آنجا که آینه در شعر شاملو به تشخیص معنایی می‌رسد و با بسامد زیاد در دفترهای شعرش تکرار می‌شود، به مثابه انسان است؛ در ابتدا انسان در معنای عام آن که یا خود شاعر است یا معشوق اوست، اما تصویر او از آینه تا آخرین دفتر شعرش به تدریج کامل و تبدیل می‌شود به انسانی صیقل‌خورده، کامل و آماده رسیدن به آزادی که از قضا گاه عاشق است و گاه معشوق، و گاه از میان انبوه آدم‌ها مبعوث می‌شود و به شهادت می‌رسد:^۳

تا در آیینۀ پدیدار آیی

عمری دراز در آن نگریستم (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۴۹۸).

خسته خسته

از راه کوره‌های تردید می‌آیم

چون آینه‌ای از تو لبریزم (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۲۱۶).

و در شعر زیر خود را آینه‌ای می‌داند که از دل‌بستگی به تصویرهایی که در آن منعکس می‌شود، آزاد است؛ درواقع هیچ تصویری در آن ماندگار نیست و آینه تنها تصاویر را تکثیر می‌کند:

آزاد و رها همچون آینه‌ای که تکثیر می‌کند (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۸۰۹).

و در شعری دیگر انسان را به‌مثابه آینه‌ای تلقی می‌کند که باید در آن بنگرد تا بتواند از هستی خود آگاهی یابد:

و حضور گرانبهای ما

هر یک

چهره در چهره جهان

این آینه‌ای که از بود خود آگاه نیست مگر آن دم که در او نگیرد (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۸۳۱).

شاملو پیش از آنکه خود را شاعر بخواند، در قامت پیامبر روشنفکری که وظیفه‌اش آگاه‌سازی خلق یا توده‌هاست ظاهر می‌شود. او در شعر زیر با بکاربردن ترکیب «جنگل آینه‌ها» برای توده مردم، بار سیاسی اندیشه‌اش و گفتمان مسلط روشنفکری زمانه خود را به تصویر می‌کشد:

جنگل آینه‌ها به هم درشکست

و رسولانی خسته بر این پهنه نودید فرود آمدند...

جنگل آینه‌ها فرو ریخت

و رسولان خسته به تبار شهیدان پیوستند (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۴۶۴).

در شعر دیگری از شاملو، مفاهیم علم فیزیک پا به عرصه شعر می‌گذارند. علم به این اصل که وقتی دو آینه تخت در مقابل یکدیگر گذاشته شود، بی‌نهایت تصویر ایجاد می‌کند و استفاده از آن در شعر شاملو، معنایی جدید از آینه خلق و فضای تازه‌ای در شعر معاصر ایجاد کرده است. عاشق، آینه‌ای است که در برابر آینه معشوق قرار می‌گیرد تا بی‌نهایت بار تصویر او را تکثیر کند و از او ابدیتی بسازد که در هستی‌اش جاودانه شود. اگر مولانا عشق را آینه می‌دانست، شاملو عاشق و معشوق را به‌مثابه دو آینه می‌داند که با هم تصویری ابدی می‌سازند:

چراغی در دست، چراغی در دلم

زنگار روحم را صیقل می‌زنم
آینه‌ای در برابر آینه‌ات می‌گذارم
تا با تو

ابدیتی بسازم (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۳۹۰).

یا در سطر زیر معشوق، آینه عاشق است؛ آینه‌ای شفاف و صمیمی که می‌تواند حقیقت ما را به خودمان نشان دهد:

انسانی در کنار من
تا به دست‌های انسان‌ها نگاه کنم
انسانی در کنارم
آینه‌ای در کنارم
تا در او بخندم

تا در او بنگرم (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۲۳۱).

درباره ذهنیت و جهان فکری شاملو نباید او را صرفاً مارکسیست بدانیم؛ چراکه او در درجه اول یک اومانیست بود، آنچه شاملو به شعر فارسی بخشیده است گسترش بی‌نهایت اندیشه اومانیستی است که از مشروطیت آغاز شده و در شعر او به اوج می‌رسد (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۰، ص. ۵۳۰) و اومانیسم عبارت است از شیوه‌ای فکری که شخصیت انسان و شکوفایی کامل او را بر همه چیز مقدم می‌شمرد. براساس اصول این مکتب هر فرد باید قادر به تعیین مسیر خود و دستیابی به خودآگاهی باشد. انسان به معنای واقعی خالق خویش است و باید معیارهای خود را به وجود آورد، هدف‌های خود را تعیین کند و راه را به سوی آن‌ها بگشاید. با چنین طرز فکری است که درنهایت در شعر «در آستانه»، آینه را در معنای انسانی بکار می‌برد که پس از زیستن تمام تجربه‌ها باید از آستانه گذر کند. انسانی که خود بدل به آینه‌ای شده نیک‌پرداخته و تراش خورده، که پیش از گذر از آستانه می‌تواند در خود بنگرد و از آراستگی خود قبل از ورود به جهانی والاتر و برتر مطمئن شود. درواقع شاملو انسان را در آخرین گام تکامل و در بهترین و آراسته‌ترین شکل ممکن، آینه‌ای می‌داند صیقل خورده و شفاف که می‌تواند در خود نظر کند؛ یعنی خود عیار آراستگی و زیبایی خود باشد:

کوتاه است در
پس آن به که فروتن باشی
آینه‌ای نیک‌پرداخته توانی بود

آنجا

تا آراستگی را

پیش از درآمدن

در خود نظر کنی (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۹۷۱)

حال همان طور که در مقدمه شرح داده شد، با استفاده از نظریه استعاره‌های مفهومی جرج لیکاف و مارک جانسون نگاشت‌های استعاری را که با واژه آینه در شعر شاملو شکل گرفته است، تعیین و سپس حوزه‌های مبدأ و مقصد این نگاشت‌ها را بررسی می‌کنیم تا دریابیم که در شعر هر شاعر چه مفاهیم انتزاعی و نامحسوسی به وسیله واژه آینه عینی و محسوس شده‌اند. سپس از طریق این نگاشت‌ها مقایسه‌هایی را بین فروغ و شاملو براساس استعاره آینه انجام خواهیم داد. طبق تحلیل‌هایی که شرح آن‌ها گذشت، در شعر شاملو با نگاشت‌های استعاری «من آینه هستم»، «تو آینه هستی»، «ما آینه هستیم»، «عاشق آینه است»، «معشوق آینه است»، «انسان آینه است»، «پاکی آینه است»، «صمیمیت آینه است»، «روشنایی آینه است»، «شفافیت آینه است» و «نیک و بد آینه است» مواجهیم که حوزه‌های مبدأ و مقصد این نگاشت‌های استعاری به شرح زیر است:

«جدول شماره یک»

نگاشت استعاری.	شکل نگاشت	حوزه مبدأ	حوزه مقصد
من آینه هستم.	من ← آینه	آینه	من
تو آینه هستی.	تو ← آینه	آینه	تو
ما آینه هستیم.	ما ← آینه	آینه	ما
عاشق آینه است.	عاشق ← آینه	آینه	عاشق
معشوق آینه است.	معشوق ← آینه	آینه	معشوق
انسان آینه است.	انسان ← آینه	آینه	انسان
پیشانی معشوق آینه است.	پیشانی معشوق ← آینه	آینه	پیشانی معشوق
پاکی آینه است.	پاکی ← آینه	آینه	پاکی
صمیمیت آینه است.	صمیمیت ← آینه	آینه	صمیمیت
روشنایی آینه است.	روشنایی ← آینه	آینه	روشنایی
شفافیت آینه است.	شفافیت ← آینه	آینه	شفافیت

نگاشت استعاری.	شکل نگاشت	حوزه مبدأ	حوزه مقصد
نیک و بد آینه است.	نیک و بد ← آینه	آینه	نیک و بد

«جدول شماره دو: استعاره‌های مفهومی آینه در شعر فروغ»

شماره	سطر	استعاره مفهومی	توضیحات
*۱	پیشانی‌ات آینه‌ای بلند است.	پیشانی معشوق آینه است. *انسان آینه است.	-
*۲	در سینه‌اش دو ماهی و در دستش آینه.	پاکی و راستی آینه است. معشوق آینه است. *انسان آینه است.	صاف و شفاف و روراست مثل آینه بود. یا مثل آینه حقیقت من را به خودم نشان می‌داد.
*۳	تو از خورشیدها آمده‌ای/ تو از آینه‌ها و ابریشم‌ها آمده‌ای.	روشنایی آینه است. معشوق آینه است. انسان آینه است.	مثل آینه روشن و شفافی و حقیقت من را به خودم نشان می‌دهی.
۴	خوکرده‌اید و دیگر/ راهی به جز اینتان نیست/ که از بد و خوب همچنان هر چیز را آینه‌ای کنید.	بد و نیک آینه است.	-
۵	در آینه و مهتاب و بستر می‌نگریم/ در دست‌های یکدیگر می‌نگریم/ تا دروازه/ سرود آرامش انگیزش را/ در سکوتی ممتد/ مکرر کند.	صمیمیت آینه است.	-
*۶	این طلسم کهنه کلیدش به مشت توست/ با کس می‌بید/ آینه‌ای بجوی.	تو آینه هستی. انسان آینه است.	-
*۷	کنار من قلبت آینه‌ای نبود/ کنار من قلبت بشری نبود.	قلب معشوق آینه است. انسان آینه است.	-
*۸	در فراسوی مرزهای تنت تو را دوست دارم/ آینه‌ها و شب‌پره‌های مشتاق را به من بده/ روشنی و شراب را.	روشنایی آینه است. معشوق آینه است. انسان آینه است.	آینه استعاره از روشنایی، زلالی و صداقت است. یا

شماره	سطر	استعاره مفهومی	توضیحات
			معشوق مانند آینه‌ای است که حقیقت ما را به ما نشان می‌دهد.
۹	عصمت به آینه نفروش/ که فاجران نیازمندترانند.	پاکی آینه است.	عصمت خود را در برابر پاکان به نمایش مگذار چراکه بدکاران بیشتر به آن نیازمندند.
۱۰	یکی کودک بودن در لحظه غرش آن توپ آشتی/ و گردش مبهوت سیب سرخ بر آینه. (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۹۸۵)	شفافیت آینه است.	احتمالاً شاملو به سیب و آینه سفره هفت‌سین اشاره می‌کند و آینه در اینجا می‌تواند نماد نوشتن، شفافیت و تجدید زندگی باشد.
۱۱	به گوهر مراد/ به نوکردن ماه/ برپام شدم/ با عقیق و سبزه و آینه.	روشنایی آینه است.	آینه استعاره از روشنایی، زلالی و صداقت است.
*۱۲	و مرا به خفت از خویش تاب نظر کردن در آینه نبود.	*من آینه هستم. انسان آینه است.	از شدت شرم نمی‌توانستم در خود بنگرم.
*۱۳	چون آینه‌ای از تو لبریزم.	*من آینه هستم. انسان آینه است.	-
*۱۴	تا در آینه پدیدار آیی/ عمری دراز در آن نگریستم.	عاشق آینه است انسان آینه است *من آینه هستم.	-
*۱۵	آزاد ورها همچون آینه‌ای که تکثیرت می‌کند.	*من آینه هستم. انسان آینه است.	-
*۱۶	و حضور گرانبهای ما/ هر یک چهره در چهره جهان/ این آینه‌ای که از وجود خود واقف نیست مگر آندم که در آن نگردد.	ما آینه هستیم. انسان آینه است. *من آینه هستم.	-
*۱۷	جنگل آینه‌ها در هم شکست.	توده مردم جنگل آینه‌اند. انسان آینه است.	-

شماره	سطر	استعاره مفهومی	توضیحات
*۱۸	آینه‌ای در برابر آینه‌ات می‌گذارم تا با تو ابدیتی بسازم.	عاشق آینه است. معشوق آینه است. انسان آینه است. *من آینه هستم.	-
*۱۹	انسانی در کنارم / آینه‌ای در کنارم / تا در او بخندم / تا در او بنگرم.	معشوق آینه است. انسان آینه است.	-
*۲۰	آینه‌ای نیک‌پرداخته خواهی بود / آنجا / تا آراستگی را / پیش از درآمدن / در خود نظر کنی.	تو آینه هستی. انسان کامل آینه است.	

جدول شماره دو شامل تمام استعاره‌هایی است که در شعر شاملو نو معنی هستند و در آن‌ها واژه آینه دچار تحول معنایی شده است. داده‌های این جدول نشان می‌دهد که پانزده مورد از بیست مورد ذیل استعاره «انسان آینه است» قرار می‌گیرد که به‌صورت سطرهای ستاره‌دار در جدول نمایانده شده‌اند و از پنج مورد باقیمانده، آینه در معنای روشنی و نور، پاکی، شفافیت، صمیمیت و راستی و یک مورد در معنای منعکس‌کننده نکوبد به‌کاررفته است. بنابراین بسامد واژه آینه در معنای انسان یا انسان کامل از سایر مفاهیم بیشتر است و همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد آنجا که واژه آینه در شعر شاملو به تشخیص می‌رسد در معنای انسان بکار می‌رود. گاه نیز عضوی از انسان را به‌مثابه آینه می‌داند، مثلاً پیشانی یا قلبش را که با مجاز جزء به کل می‌توان آن را ذیل استعاره «انسان آینه است» قرار داد. زیرا اگر قلبِ معشوق آینه عاشق باشد چنان است که گویی معشوق، آینه عاشق است و استعاره «معشوق آینه است» را نیز شاملو چند بار در سطرهای دیگر بکار برده است.

بررسی تحول معنایی واژه «آینه» در شعر فروغ

فروغ برخلاف شاملو و بسیاری از شاعرانی که در انگاره فکری حزب توده آثار خود را عرضه و در این چارچوب، تحولات اجتماعی و سیاسی را معنا می‌کردند، در بند قالب فکری خاصی نمی‌ماند؛ درواقع او به‌نوعی شعر محض گرایش دارد، بی‌آنکه اندیشه قبلی مشخصی مسیر خیال و ذهن او را رهنمونی کند (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۰، ص. ۲۳۱). تحول اجتماعی در شعر او نه از طریق مبارزه مسلحانه و نه از نوع چریکی و کمونیستی که از طریق اصلاحات،

تغییر نگرش‌های فکری و ایجاد آگاهی در عرصه‌های گوناگون اجتماع امکان‌پذیر است. شعر او گویای تفکر چندبعدی و لایه‌لایه‌ای است که گاه، رگه‌هایی از اندیشه‌آگزیستانسیالیستی و پدیدارشناختی در آن دیده می‌شود و گاه رگه‌ای از اندیشه‌پسامدرنیته. در بطن جامعه آن‌روز، بافت سنتی در جدال با مدرنیته، خواهان بازپس‌گیری قدرت گذشته خود و مانع‌افکنی در برابر آن بود. در چنین شرایطی، فروغ با دلهره وجودی یا آگزیستانسیالیستی، یک گام از مدرنیته فراتر می‌رود و با تفکری ساختارشکنانه از نوع پسامدرنی، از سنت ارتجاعی فاصله می‌گیرد. به‌عنوان مثال، در شعر زیر که از اولین شعرهای او و در مجموعه دیوار است، با بکارگیری واژه «آینه» در معنای متعارفش، سرگشتگی هستی‌شناختی و هم‌زمان بیزاری از سنت و حقیرشدگی خود در درون آن را بیان می‌کند:

هر دم از آینه می‌پرسم ملول

چیستم دیگر به چشمت چیستم؟

لیک در آینه می‌بینم که وای

سایه‌ای هم ز آنچه بودم نیستم (فرخزاد، ۱۳۹۶، ص. ۱۲۳).

نکته مهم آنکه پسامدرنیسم شعر فروغ از نوع کنارنهادن خرد، ابتذال حقیقت و ضدیت محض با فراروایت‌ها یا به‌نوعی درغلتیدن به دامان نئومارکسیسم یا مارکسیسم نیست، بلکه فروپاشی ساختارهای کهنه سنت است. فروغ نه فمینیست است و نه شعرش را در خدمت اندیشه‌های فمینیستی و ضد مرد قرار می‌دهد. او به کل جامعه نظر دارد که زنان جزئی از آن هستند. منطق شعر او، منطق حسی است که با نحله‌های فلسفی یا گرایش‌های سیاسی و اجتماعی زمانه‌اش همچون مارکسیسم همخوانی ندارد (مختاری، ۱۳۸۷، ص. ۵۶۱). می‌توان انگاره فکری فروغ را ترکیبی از پدیدارشناسی، آگزیستانسیالیسم، لیبرالیسم و پسامدرنیسم معرفی کرد؛ اگرچه همان‌طور که اشاره شد، او پیرو مکتب فکری خاصی نیست و هرگز آن تعصب یا ارتدوکس مکتبی شاملو را که برای کمونیسم-سوسیالیسم داشت، ندارد. فروغ با رنج انسان زمانه‌اش همذات‌پنداری می‌کند. او از مسئولیت سنگین انسان بودن و اضطراب ناشی از پذیرش این مسئولیت آگاه است. بالین حال، مسئولیت هستی‌مندی و زندگی کردن بسان انسان را می‌پذیرد و در اینجاست که عناصر فلسفه آگزیستانسیالیسم در شعرش هویدا می‌شود. او می‌کوشد که مسئولیت زندگی را با همه زیبایی‌ها و زشتی‌هایش و فرجام آن را که مرگ است، بپذیرا باشد و در آخرین شعر دفتر عصیان، خود بدل به آینه‌ای می‌شود که بود و نبود زندگی را بیابد و بنماید (نیکبخت، ۱۳۸۰، ص. ۲۹):

آه، ای زندگی من آینه‌ام

از تو چشمم پر از نگاه شود

ورنه گر مرگ بنگرد در من

روی آینه‌ام سیاه شود (فرخزاد، ۱۳۹۶، ص. ۲۳۱).

این اولین شعر فروغ است که در آن «آینه» در معنای قاموسی آن بکار نرفته و دچار تحول معنایی شده است. در بحث «آینه» در شعر کلاسیک دیدیم که مولانا نیز در بیتی خود را «آینه» می‌داند:

آینه‌ام، آینه‌ام مرد مقالات نیم دیدم
دیده شود حال من از چشم شود گوش شما
در این بیت مولانا با نگاهی عرفانی خود را آینه‌ای می‌داند که مظهر شهود است، اما آینه بودن در شعر فروغ با آینه بودن در شعر مولانا تفاوت‌های معنایی بنیادین دارد. فروغ در ابتدا «آینه» را در معنای انسانی بکار می‌برد که بود و نبود زندگی را باز می‌تاباند، اما به تدریج این معنا را کامل می‌کند و در «تولد دیگر» آینه را در مفهوم انسانی بکار می‌برد که به خود آگاهی رسیده است. او در واقع تشخص ویژه‌ای به «آینه» می‌دهد و یک گام فراتر می‌گذارد و از «آینه» به مثابه جزئی بدنمند از هستی انسان رونمایی می‌کند. بدین معنا که «آینه» همچون گوش، پا یا سایر اعضای بدن، بخشی از کلیت انسان است نه آنکه بخشی از او شبیه به «آینه» باشد. این رفتار زبانی فروغ را می‌توان نوعی فراساختار شکنی از شعر نو دانست. فروغ به آینه که یک شیء روزمره عادی است، تشخصی تازه می‌بخشد و آن را معادل ابژکتیو و بدنمند آگاهی انسان قرار می‌دهد:^۴

حق با شماست

من هیچگاه پس از مرگم جرأت نکرده‌ام که در آینه بنگرم (فرخزاد، ۱۳۹۶، ص. ۲۸۸).

یا:

چه مهربان بودی ای یار

ای یگانه‌ترین یار

چه مهربان بودی وقتی دروغ می‌گفتی

چه مهربان بودی وقتی که پلک‌های آینه‌ها را می‌بستی (فرخزاد، ۱۳۹۶، ص. ۳۲۹).

که بستن پلک‌های آینه‌ها می‌تواند به معنای انکار حقیقت و بستن راه آگاهی شاعر باشد. او در آخرین دفترش «ایمان بیاوریم...» نیمه گمشده‌اش را در آینه وجودش می‌بیند که البته او نیز خود تجسم و بدنمندی آینه است؛ یعنی هم خودش و هم نیمه گمشده‌اش را آینه می‌نامد.

و آن کس که نیمه من بود به درون نطفه من بازگشت

و من در آینه می دیدم که مثل آینه پاکیزه بود و روشن بود

و ناگهان صدایم کرد

و من عروس خوشه های اقاقی شدم (فرخزاد، ۱۳۹۶، ص. ۳۲۶).

و سرانجام در همین دفتر نام نجات دهنده اش را از «آینه» می پرسد، گویی گفتگویی دیالکتیک با تصویر خود در آینه وجودش دارد که آزادی را در خودآگاهی و داشتن درک درست از خویشتن و از هستی می داند:

از آینه پرس

نام نجات دهنده ات را

آیا زمین که زیر پای تو می لرزد

تهاتر از تو نیست (فرخزاد، ۱۳۹۶، ص. ۳۳۸).

در اینجا آینه انسانی است که به خودآگاهی رسیده است و نجات دهنده همانا آگاهی و آزادی است که رویاروی سنت قرار می گیرد. آزادی برای فروغ معنایی متفاوت از شعر شاملو دارد که او را در این راه شاخص و متمایز می سازد؛ بدین معنا که او به رهایی در آزادی با مفهوم لیبرتی باور دارد نه آزاد شدن توده ها که مدنظر شاملو بود. در واقع فروغ در شعرش هر لحظه مشغول دگر دیسی است، او این تحول درونی را با تحول معنایی واژگانی همچون «آینه» پیوند می زند. او گاه آینه را نه به عنوان ابژه ای مصرفی و خارج از خود بلکه به عنوان سوژه و جزئی از کلیت انسان که مسیر شدن و آگاهی اش را نشان می دهد، در نظر می گیرد.

بنابراین در شعر فروغ با نگاشت های استعاری «من آینه هستم»، «ما آینه هستیم»، «معشوق آینه است»، «شفافیت و صداقت آینه است» و «انسان آینه است» مواجهیم؛ از آنجا که حوزه های مبدأ و مقصد این نگاشت ها در شعر شاملو مورد بررسی قرار گرفته است، از تکرار آن خودداری می کنیم.

جدول شماره سه: استعاره های مفهومی آینه در شعر فروغ

شماره	سطر	استعاره مفهومی	توضیحات
*۱	آه، ای زندگی من آینه ام / از تو چشمم پر از نگاه شود / ورنه گر مرگ بنگرد در من / روی آینه ام سیاه شود.	*من آینه هستم. انسان آینه است	-

شماره	سطر	استعاره مفهومی	توضیحات
*۲	در دیدگان آینه‌ها گویی/ حرکات و رنگ‌ها و تصاویر/ وارونه منعکس می‌گشت.	انسان آینه است.	تصویر همه چیزها در دیدگان انسان‌ها وارونه بود.
*۳	حق با شماست/ من هیچگاه پس از مرگم/ جرأت نکرده‌ام که در آیینۀ بنگرم.	*من آینه هستم. انسان آینه است.	من هیچگاه جرأت نکرده‌ام در خویش نظر کنم.
*۴	آینه‌ها به هوش می‌آیند/ و شکل‌های منفرد و تنها/ خود را به اولین کشالۀ بیداری/ و به هجوم مخفی کابوس‌های شوم/ تسلیم می‌کنند.	انسانِ هوشیار آینه است.	-
*۵	تمام روز در آیینۀ گریه می‌کردم/ بهار پنجره‌ام را/ به وهم سبز درختان سپرده بود.	*من آینه هستم. انسان آینه است.	تمام روز با خودم گریه می‌کردم.
*۶	سفر حجمی در خط زمان/ و به حجمی خط خشک زمان را آستن کردن/ حجمی از تصویری آگاه/ که ز مهمانی یک آینه برمی‌گردد.	انسانِ آگاه آینه است.	-
۷	در آستانۀ فصلی سرد/ در محفل عزای آینه‌ها/ و اجتماع سوگوار تجربه‌های پریده‌رنگ.	شفافیت آینه است. صداقت آینه است.	در این شعر آینه‌ها که باید شفاف و بازتاب‌دهنده حقیقت باشند، سوگواری و حقیقت را منعکس نمی‌کنند.
*۸	و آن کسی که نیمۀ من بود به درون نطفۀ من بازگشت/ و من در آینه می‌دیدم/ که مثل آینه پاکیزه بود و روشن بود.	معشوق آینه است. *من آینه هستم. انسان آینه است.	-

شماره	سطر	استعاره مفهومی	توضیحات
*۹	چه مهربان بودی وقتی دروغ می‌گفتی/ چه مهربان بودی وقتی پلک‌های آینه‌ها را می‌بستی.	*من آگاه آینه‌ام است. انسان آینه‌ام است.	چه مهربان بودی حتی وقتی که با دروغ چشمان حقیقت را می‌بستی (آگاهی را از من می‌گرفتی).
*۱۰	از آینه پیرس/ نام نجات دهنده‌ات را.	انسان آگاه آینه‌ام است. *من آینه هستم.	چون این جمله را خطاب به خودش می‌گوید، می‌تواند ذیل استعاره «من آینه هستم» قرار گیرد.
*۱۱	همه می‌ترسند اما من و تو/ به چراغ و آب و آینه پیوستیم.	روشنایی آینه‌ام است. *ما آینه هستیم. انسان آینه‌ام است.	چون می‌گوید ما به آینه پیوستیم پس می‌تواند ذیل استعاره «ما آینه‌ایم» قرار گیرد.
*۱۲	تو با چراغ‌هایت می‌آمدی/ وقتی بچه‌ها می‌رفتند/ و خوشه‌های آفاقی می‌خوابیدند/ و من در آینه تنها می‌ماندم.	*من آینه هستم. انسان آینه‌ام است.	من با خودم تنها می‌ماندم.

جدول شماره سه شامل تمام استعاره‌هایی است که در شعر فروغ نومعنی هستند و در آن‌ها واژه آینه دچار تحول معنایی شده است. در این جدول از دوازده استعاره، در ده مورد آینه مابازای انسان و یا انسان آگاه است. که به صورت سطرهای ستاره‌دار نشان داده شده‌اند (در کنار شماره سطرها ستاره گذاشته شده است) و در هشت مورد از این ده مورد استعاره «*من آینه هستم» را بکار برده است، بنابراین همان‌طور که پیشتر نیز گفته شد فروغ پس از استفاده مکرر از این واژه در معنای قاموسی آن به تدریج معنای آن را کامل می‌کند و آنجا که آینه در شعر فروغ به تشخیص می‌رسد این واژه در مفهوم انسانی بکار می‌رود که به خودآگاهی رسیده است.

نتیجه

در بررسی تحول تدریجی معنی واژه آینه از شعر کلاسیک به شعر معاصر دیدیم که در شعر کلاسیک به خاطر خفقان حاکم، کنده‌بودن روند تغییرات اجتماعی و سیاسی، نداشتن دسترسی سریع به اطلاعات و پایین بودن شتاب تحولات معنایی، معنای تازه، گاه تا سده‌ها مورد استفاده شاعران قرار می‌گیرد، تا جایی که در شعر شاعران به صورت یک مفهوم رایج و سنت ادبی درمی‌آید، اما در شعر معاصر به دلیل شتاب تغییرات سیاسی و اجتماعی و بالا رفتن سطح آگاهی

انسان مدرن، تحول معنایی گاه از شاعری به شاعر دیگر قابل مشاهده است. انسان مدرن دغدغه‌های وجودی مشترک بشری را به شکل تازه‌ای تجربه و تعبیر می‌کند و با توجه به تجربه زیسته و وضعیت اجتماعی خاص خود با آن مواجه می‌شود. در شعر فروغ و شاملو، آینه به مثابه انسان است. اما انسان این دو شاعر به لحاظ معرفتی کاملاً متفاوتند. انسان در شعر شاملو انسانی اجتماعی، مبارزه‌جو و آزادی‌خواه در معنای اومانیستی و مارکسیستی آن است، اما انسان در شعر فروغ بیشتر دغدغه‌های وجودی و اکزیستانسیالیستی دارد. هنگامی که فروغ آینه را مابازای من آگاه خود در نظر می‌گیرد، آزادی خود را در آگاهی از درک مسئولیت سنگین زندگی، شناخت معنای آن و رهایی از نیستی و زوال سنت هزارساله، معنا می‌کند. بنابراین آگاهی و آزادی برای فروغ معنایی متفاوت از شاملو دارد، بدین معنا که او به رهایی در آزادی با مفهوم لیبرتی باور دارد نه آزاد شدن توده‌ها که مدنظر شاملو است. همان‌طور که گفته شد آینه در شعر هر دو شاعر مابازای انسان است، اما انسان آگاه فروغ با انسان رشدیافته شاملو با توجه به جهان فکری این دو شاعر کاملاً متفاوت است. از طرفی با مقایسه استعاره‌های بکار رفته در شعر این دو شاعر درمی‌یابیم که بسامد استعاره‌های نومعنی که با واژه آینه ساخته شده در شعر شاملو بیش از فروغ است. در این میان استعاره «انسان آینه است» در شعر هر دو شاعر از بالاترین بسامد برخوردار است و از این رو می‌گوییم آینه در شعر هر دو شاعر به مثابه انسان است. قابل ذکر است که در شعر فروغ بسامد استعاره «من آینه هستم» بیشتر از شاملو است. فروغ در هشت مورد از دوازده مورد استعاره «من آینه هستم» را بکار گرفته، در حالی که شاملو در شش مورد از بیست مورد از این استعاره بهره برده است و چنین به نظر می‌رسد که دلبستگی و صمیمیت فروغ با آینه بیشتر است.

پی‌نوشت

۱. بقیه موارد از این قرارند:

امیرزاده‌ای تنها/ با تکرار چشم‌های بادام تلخش/ در هزار آینه شش گوش کاشی (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۷۹۲).

نه/ این برف را سر باز ایستادن نیست/ برفی که بر ابروی و به موی ما می‌نشیند/ تا در آستانه آینه چنان در خویشتن نظر کنیم/ که به وحشت/ از بلند فریادوارگداری/ به اعماق مغاک/ نظر بردوزی (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۶۶۵).

۲. سطرهای دیگری از شاملو:

به گوهر مراد/ به نوکردن ماه/ بر بام شدم/ با عقیق و سبزه و آینه (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۷۴۲).

در آینه و مهتاب و بستر می‌نگریم/ در دست‌های یکدیگر می‌نگریم/ تا دروازه/ سرود آرامش انگیزش را/ در سکوتی ممتد/ مکرر کند (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۳۷۷).

در سینه‌اش دو ماهی و در دستش آینه (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۳۳۷).

عصمت به آینه نفروش/ که فاجران نیازمندتراند (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۸۴۰).

۳. موارد مشابهی از شاملو:

و مرا/ به خفت از خویش/ تاب نظر کردن در آینه نبود (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۶۲۵).

پیشانی‌ات آینه‌ای بلند است/ تابناک و بلند/ که خواهران هفت‌گانه در آن می‌نگرند/ تا به زیبایی خویش

دست یابند (شاملو، ۱۴۰۰، ص. ۴۹۷).

این طلسم کهنه کلیدش به مشت توست/ با کس میبچ بیهده/ آینه‌ای بجوی (شاملو، ۱۴۰۰، ص.

۳۱۸).

۴. سطرهای دیگری از فروغ:

تمام روز در آینه گریه می‌کردم/ بهار، پنجره‌ام را به وهم سبز درختان سپرده بود/ تنم به پیلۀ تنهایی

نمی‌گنجید (فرخزاد، ۱۳۹۶، ص. ۲۹۳).

سفر حجمی در خط زمان/ و به حجمی خط خشک زمان را آبستن کردن/ حجمی از تصویری آگاه/ که

زمهمانی یک آینه برمی‌گردد (فرخزاد، ۱۳۹۶، ص. ۳۲۰).

کتابنامه

- بارگیر، م. (۱۴۰۰). رمز و اسطوره آینه در شعر سنایی. فصلنامه زبان و ادبیات فارسی. دوره ۱۲. ش ۲۷. صص ۳۰-۱۵.
- براهنی، ر. (۱۳۸۰). طلا در مس. ج ۱. تهران: نگاه
- بیدل دهلوی، ع. (۱۳۶۸). دیوان مولانا بیدل دهلوی. تصحیح خال محمد خسته. تهران: فروغی.
- پورنامداریان، ت. (۱۳۷۴). سفر در مه (تأملی در شعر احمد شاملو). تهران: چشم و چراغ.
- زیبویی، ر. (۱۳۴۶). آینه در شعر فرخی، سعدی و حافظ. تهران: فردوس.
- سارتر، ژ. پ. (۱۳۸۸). ادبیات چیست؟ ترجمه ابوالحسن نجفی. ج ۸. تهران: نیلوفر.
- سلیمان زاده، ل.، و شادمنان، م.، و آریان، ح. (۱۳۹۸). تحلیل استعاره‌ی آب و آینه در اشعار بیدل. فصلنامه زیبایی شناسی ادبی. دوره ۴۲. ش ۱۰. صص ۲۲-۱.
- سنایی، ا. م. آ. (۱۳۶۲). دیوان سنایی. به اهتمام سید محمد تقی مدرس رضوی. تهران: کتابخانه سنایی.
- شاملو، ا. (۱۴۰۰). مجموعه آثار احمد شاملو (دفتر یکم: شعرها ۱۳۷۸-۱۳۲۳). ج ۱۲. تهران: نگاه.
- شفیعی کدکنی، م. ر. (۱۳۶۸). موسیقی شعر. ج ۲. تهران: آگاه.
- شفیعی کدکنی، م. ر. (۱۳۸۹). شاعر آینه‌ها. تهران: آگاه.
- شفیعی کدکنی، م. ر. (۱۳۹۰). با چراغ و آینه (در جستجوی ریشه‌های تحول شعر معاصر ایران). تهران: سخن.
- شفیعی کدکنی، م. ر. (۱۳۹۱). رستاخیز کلمات. تهران: سخن.
- طاهباز، س. (۱۳۸۹). مجموعه کامل اشعار نیما یوشیج. تهران: نگاه.
- عطار نیشابوری، ف. (۱۴۰۳). دیوان عطار. به اهتمام بدیع الزمان فروزانفر. ج ۱۱. تهران: آگاه
- فراشاهی نژاد، ی. (۱۳۹۸). نگاهی به پارادایم قدسی در فلسفه ادبیات و هنر معاصر ایران. دو فصلنامه پژوهش‌های بین‌رشته‌ای ادبی. ش ۲. صص ۲۰۶-۱۷۷.
- فرخزاد، ف. (۱۳۹۶). دیوان کامل فروغ فرخزاد. تهران: ولیعصر.
- کریمی حکاک، ا. (۱۳۸۴). طلوع تجدید در شعر فارسی. ترجمه مسعود جعفری. تهران: مروارید.
- لیکاف، ج.، و جانسون، م. (۱۴۰۱). استعاره‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم. ترجمه جهان‌شاه میرزاییگی. ج ۴. تهران: آگاه.
- مختاری، م. (۱۳۸۷). چشم مرکب (نواندیشی از نگاه شعر معاصر). تهران: توس.
- مولوی، ج. (۱۳۷۶). کلیات شمس تبریزی. تصحیح بدیع الزمان فروزانفر. تهران: امیرکبیر.
- ناتل خانلری، پ. (۱۳۶۷). هفتاد سخن. ج ۱. تهران: توس.
- نیکبخت، م. (۱۳۸۰). فروغ از گمشدگی تارهایی. اصفهان: مشعل.

محمدخانی. ز. (۱۳۹۴). بازخوانی انسان‌گرایی در ادبیات فارسی. مجموعه مقاله‌های دهمین همایش بین‌المللی ترویج زبان و ادب فارسی. صص ۲۵-۴۰.

مردی‌ها، م. (۱۴۰۰). تحول معنایی عقل و عشق در شعر فارسی. دو فصلنامه پژوهش‌های بین‌رشته‌ای ادبی. دوره ۳. ش ۶. صص ۳۲۷-۳۴۵.

نجف زاده، م.، و فیله کش، م.، و جوانمرد، س. (۱۳۹۲). سیر تحول مفهومی شب در شعر فارسی. فصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی. ش ۳۰. صص ۹۵-۱۲۱.

Heidegger, M. (1975). *Poetry, language, thought* (A. Hofstadter, Trans.): Harper & Row New York
Huxley, A. (1963). *Literature and Science* Harper & Row.